

OMUL

Existența¹ umană. Preocuparea omului pentru cunoașterea de sine este una permanentă. Discipline precum biologia, istoria, sociologia au ca obiect de cercetare fie corpul uman, fie evoluția omului de-a lungul timpului, fie existența omului în societate. Însă toate aceste discipline oferă puncte de vedere limitate, întrucât au în vedere trăsături particulare ale omului. De aceea, era necesară o cunoaștere generală a ființei umane. Filosofia va încerca să ofere o perspectivă de ansamblu asupra problematicei ridicate de existența omului. Ce este omul? În ce constă natura umană? Dacă existența are sens? sunt întrebări la care filosofia încearcă să răspundă. Prima interogație - ce este omul? - este o interogație asupra esenței omului: oare există o trăsătură care este specifică doar omului? Există o „natură”, o esență prin care omul se deosebește de regnul animal sau vegetal? Interogațiile despre sensul vieții sunt legate de cele despre natura umană. Ceea ce conferă sens existenței nu este oare acea trăsătură care ne caracterizează în mod propriu? Filosofia nu oferă răspunsuri ultime pentru aceste interogații. Filosofia menține însă, interesul permanent în cunoașterea de sine a omului.

Natura umană. Atitudinea autoreflexivă a omului îl conduce pe acesta la întrebarea asupra diferenței dintre sine și celelalte entități - obiecte, natură, semen: în ce constă deosebirea dintre un om și un lucru sau un animal? Mai mult, există vreo diferență între mine și celălalt seamăn al meu? Astfel de interogații sunt definite ca fiind despre *natura umană*. Sunt interogații esențiale, căci încearcă să cuprindă acel *set de atribute specifice doar naturii umane*. În filosofie însă nu există o rezolvare univocă a acestei probleme. Despre *natura umană* sunt două teorii importante: cea politică și cea metafizică. *Teoria politică* consideră caracteristica esențială a omului capacitatea sau incapacitatea acestuia de a trăi în mod social, de a fi parte componentă a unui sistem guvernant. *Teoria metafizică* tratează gândirea și capacitatea acesteia de reflectare asupra lumii ca element distinctiv al naturii umane². Omul nu este, în primul rând, un animal (a) social, ci o ființă meditativă, reflexivă.

Astfel de interogații nu epuizează specificul omului. Pentru a discuta despre natura umană, trebuie să presupunem un nucleu de caracteristici permanente și inerente unei singure persoane. Pentru că problema naturii umane o presupune pe cea a identității. Care sunt criteriile prin care stabilesc că eu cel de ieri sunt același cu eu cel de azi? Mai mult, cum mă deosebesc și cum gândesc pe celălalt om atât de diferit și, în același timp, atât de asemănător? Toate acestea: faptul de a fi parte componentă din societate sau nu, gândirea asupra lumii și aspirația către divin, *meditația asupra identității și alterității* (problema naturii celuilalt) alcătuiesc nota distinctivă a omului: *existența*.

Aristotel (384-322 a.Ch.) – Omul este un animal politic. Teoria lui Aristotel despre natura umană este influențată de concepția sa **teleologică**, conform căreia natura nu creează nimic fără un scop³. Din acest punct de vedere, și existența omului deține un scop, și anume acela de a trăi laolaltă cu semenii săi în vederea unei vieți bune. Însă o viață bună, în care actele morale și cele intelectuale sunt posibile, nu se poate obține, după Aristotel, decât în măsura în care oamenii sunt parte componentă a unui stat, adică a unei comunități de ființe cu simțirea binelui și a răului, a dreptului și a nedreptului. Contrar teoriilor sofiste de până atunci, care considerau statul și ordinea socială drept o convenție, Aristotel tratează statul drept instituție naturală, rezultată, în mod indirect, din instinctele de autoconservare și reproducere ale indivizilor⁴. Cu toate că, din punctul de vedere al genezei, statul este o consecință a trăirii laolaltă a indivizilor, mai întâi în familie, grup etc., din punctul de vedere al funcției sale, el este anterior oamenilor care îl compun, precum corpul precede membrele sale. Cu alte cuvinte, *natura umană* este una *socială*, întrucât în fiecare dintre noi există *instinctul pentru formarea comunităților* și pentru că abia în stat existența își află împlinirea, desăvârșindu-și astfel posibilitățile proprii.

"Din toate acestea se vede că statul este o instituție naturală și că omul este prin natura sa o ființă socială, pe când antisocialul, prin natură, nu datorită unor împrejurări ocazionale, este ori un supraom, ori o fiară, ca acela batjocorit de Homer. [...] Așadar, din natură există în toți instinctul pentru o asemenea comunitate; iar cel dintâi care a orânduit-o a fost autorul celor mai mari bunuri. Căci, după cum omul, în perfecțiunea sa, este cea mai nobilă dintre ființe, tot astfel, lipsit de lege și de dreptate, este cea mai rea dintre toate..." (Politica)

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Teoriile politice despre natura umană de până la J.J. Rousseau considerau că omul este o ființă socială, care își îndeplinește atributele sale esențiale supunându-se unei ordini sociale și trăind alături de semenii săi. Sufletul omenesc era modificat, modelat în interiorul societății. Rousseau își pune însă întrebarea dacă această modificare cauzează fericirea sau nefericirea omului. Altfel spus, trecerea de la o

¹ Ek-sistere (gr.): a ieși în, a se manifesta în afară.

² Metafizică: ramură a filosofiei care cercetează principiile, temeiurile lumii, ale existenței.

³ Teleologism: teorie conform căreia existența unui lucru se explică raportându-l la un altul, care îi servește drept scop; studiul scopurilor, intențiilor, funcțiilor unei acțiuni.

⁴ Sofiștii (Glaucón, Kalikles) considerau că legile societății impun o ordine convențională, aflată în conflict cu natura omului care este aceea de a săvârși nedreptăți.

stare naturală (în care toți oamenii sunt egali) la o stare artificială, cea a societății umane (care impune inegalitatea dintre oameni) este una benefică ființei umane?

În primul rând, Rousseau identifică modificările naturii umane petrecute prin existența în sfera socială: schimbările constituției corpului, cunoștințele noi și erorile multiple, tulburările sufletului provocate de pasiuni. Mai mult, *existența în starea socială* supune omul inegalității politice, diferențelor sociale. Pentru Rousseau, toți acești factori determină nefericirea omului pe măsură ce acesta se diferențiază de starea naturală, primitivă. Prin urmare, *adevărată natură umană* nu este cea socială, ci constă în starea primitivă a omului sălbatic, în alcătuirea originară a ființei umane. *Omul sălbatic*, lipsit de legături cu semenii săi, lipsit de grai și de cunoștințe inutile, supus doar inegalității naturale cauzate de vârstă, sănătate sau putere, având în suflet doar principiul interesului în propria-i conservare și pe cel al repulsiei față de suferința și moartea semenilor noștri, este modelul naturii umane perfecte. Este natura umană a unui Robinson Crusoe primitiv, singur, dar fericit.

„*Întreb care din două - viața civilizată sau cea naturală este mai susceptibilă să devină de nesuportat celor care o trăiesc? Aproape că nu vedem în jurul nostru decât oameni care se plâng de existența lor; și mai mulți sunt aceia care nu se plâng, deși sufletul le e plin de aceasta; îmbinarea legilor divine și omenești abia dacă este de ajuns pentru a împiedica dezordinea. [...] Concluzia va fi că, rătăcind prin păduri, fără meșteșuguri, fără grai, fără locuință, fără război și fără legături, fără a avea nevoie de semenii săi și fără a avea vreo dorință de a le face rău, poate fără a recunoaște vreodată pe vreunul dintre ei în mod individual, omul sălbatic, prea puțin supus pasiunilor și fiindu-i de ajuns lui însuși, nu avea decât sentimente și cunoștințe potrivite cu această stare ...*” (Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni)

Fericitul Augustin (354-430). Concepția creștină despre natura umană este aceea că omul este o creație divină care se deosebește de toate celelalte prin faptul că este făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Gânditor creștin, Augustin dezvoltă această idee, pornind de la textul biblic: "Facerea: 1 :26. Și a zis Dumnezeu: Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră"; prin urmare, *omul* este o *imagine a lui Dumnezeu*. Însă, notând pluralitatea implicată de sintagma "asemănarea Noastră", Augustin o prezintă ca Trinitate, ca unică esență formată din Dumnezeu Tatăl, Iisus și Sfântul Duh. Prin urmare, omul este o imagine a Trinității⁵. Însă întreaga ființă umană, chiar și partea carnală, reflectă divinul? Augustin distinge în acest sens între *omul interior* și *omul exterior*. Prin cel interior înțelege sufletul și facultățile sale orientate către cunoașterea ideilor eterne; dimpotrivă, prin *omul exterior* numește aspectul carnal, perisabil al ființei umane și cunoașterea provenită de la simțuri. De aceea, doar omul interior, adică sufletul și facultățile sale - *existența, cunoașterea și voința* reflectă divinitatea. Prin urmare, faptul de a fi un sine - o imagine a lui Dumnezeu -, cunoașterea acestui sine și iubirea de sine sunt atributele esențiale naturii umane.

„*Aș vrea ca oamenii să se gândească că trei lucruri vor afla în ei înșiși. Aceste trei sunt diferite de Trinitate, dar totuși le menționez pentru ca oamenii să-și încerce mintea și să cerceteze cât de diferite sunt. Cele trei lucruri de care vorbesc sunt: existența, cunoașterea și voința. Pentru că eu sunt, eu cunosc și eu vreau. Eu sunt o ființă care cunoaște și vrea: eu cunosc că sunt și că vreau; eu vreau să fiu și să cunosc. Iar în aceste trei, viața este inseparabilă - o viață unică, un suflet unic. o esență unică; și totuși, cu toate că distincția este inseparabilă, cele trei lucruri sunt diferite.*” (Confesiuni)

Blaise Pascal (1632 -1662). Pentru filosoful francez definiția naturii umane presupune cunoașterea limitelor acesteia, care nu pot fi determinate decât prin raportare la întreaga realitate. Prin urmare, cunoașterea omului este un act complex care implică, alături de autoreflexivitate, și cercetarea naturii. Limitele omului pot fi stabilite doar prin comparație cu ceea ce există în afara sa.

Cercetând realitatea exterioară, omul descoperă două infinituri: pe de o parte, infinitul mare al lumii, al creațiilor lui Dumnezeu, iar pe de altă parte, infinitul mic, obținut prin diviziunea continuă a vreunui obiect. Ambele infinituri nu pot fi cuprinse total prin rațiune: de aceea, omul este o ființă care își recunoaște limitele gândirii sale. Mai mult, comparându-se cu *neantul și infinitul*, omul își descoperă ființa sa drept cale de mijloc între aceste două extreme: "nimic în raport cu infinitul, tot prin comparație cu neantul." Tot astfel, *omul* nu este *nici Dumnezeu, nici animal, nici înger și nici bestie*. Cercetarea limitelor omului conduce, prin urmare, la ideea că natura umană este o limită permanentă și de aici nevoia de a o depăși prin rațiune. Pentru că numai cunoscând prin *rațiune* - o cunoaștere limitată, dar continuă - omul se definește în mod propriu față de realitatea externă:

„*Căci, la urma urmei, ce este omul în natură? Nimic în comparație cu infinitul, tot prin comparație cu neantul, un*

⁵ Trinitate: idee esențială a teologiei creștine care consideră că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt simultan Dumnezeu; altfel spus, sunt nume diferite aplicate unui singur Dumnezeu în circumstanțe diferite.

lucru de mijloc între nimic și tot. El este înfinit de îndepărtat de ambele extreme; iar ființa lui nu stă mai aproape de nimicnicia din care este scoasă decât de infinitul în care-i înghițită?” ... „Pot concepe un om fără mâini și fără picioare; l-aș concepe chiar și fără cap, dacă experiența nu m-ar învăța că omul gândește cu capul. Deci gândirea este aceea care definește omul. Nimeni nu-l poate concepe fără ea.” ... „Astfel toată măreția noastră stă în cugetare. De aici trebuie să purcedem, nu de la spațiu și de la durată. Să ne silim a cugeta frumos! Iată ideea morală.” (Cugetări)

Sensul existenței și cultura⁶. Întrebările asupra faptului dacă viața are sau nu un sens vizează *sensul existenței*. În general, prin *existență* desemnăm felul de a fi al omului spre deosebire de cel al animalelor; despre animale spunem că trăiesc, despre oameni că există. Deosebirea dintre om și animal, dintre existență și viață – pentru unii filosofi, omul este prin excelență un creator de cultură: operele, simbolurile, valorile, stabilesc circumferința pentru o lume proprie - a descoperirii lor, a cunoașterii, a dezvăluirii misterului. Față de animalul preocupat de supraviețuire, omul se sacrifică în actul creator de cultură, pentru că sensul existenței sale se află în cultură. În al doilea rând, prin *sens* desemnăm fie scopul, fie caracterul rațional al unei situații, însă, prin *sensul existenței* numim acel fapt care determină împlinirea posibilităților existenței. Unii filosofi au considerat *cultura* drept factorul care determină desăvârșirea existenței. Prin creație și receptare de cultură, omul își găsește sensul sinelui, iar pentru a se înțelege, el apelează la o cunoaștere diferită de cea științifică, o cunoaștere hermeneutică, căreia îi este accesibil sensul individualului. **Teoriile biologice evoluționiste** de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX au determinat, pe plan filosofic, o nouă viziune asupra naturii umane: omul, față de animal, este doar o etapă superioară⁷. Între existența umană și cea animală nu există o deosebire calitativă, de esență, ci doar diferențe graduale, cum ar fi aceea dintre inteligență și intelect.

L. Blaga (1895-1961). Caracterul distinct și privilegiat al existenței umane – omul, spre deosebire de animal, este *creator de cultură*; iar creațiile de cultură sunt, pentru Blaga, revelații ale misterului în care este situată existența umană. Prin urmare, omului îi sunt caracteristice cunoașterea misterului și încercarea de revelare a acestuia prin creații de cultură. Astfel, *existenței animalului, fixată asupra sesizării imediatului și asigurării securității*, îi este opusă *existența omului întru mister și pentru revelare*. Omul depășește condițiile imediatului și ale securității prin aceea că: este capabil să își jertfească propria existență pentru crearea de cultură. Acest fapt este semnul pentru mutația suferită de om de la imediat și securitate la mister și revelare. Prin urmare, *cultura* este forma finală, împlinirea sensului existenței umane.

„*Omul, spre deosebire de animal, nu există numai întru! imediat și pentru securitate, ci și în alt orizont: întru mister și revelare. Omul, și numai el, are în consecință un destin creator, care-i modifică și dezaxează chiar și legile biologice. [...] Omul e capturat de un destin creator, într-un sens cu adevărat minunat; omul e în stare pentru acest destin să renunțe câteodată chiar până la automicidare la avantajele echilibrului și la bucuriile securității.*” (Geneza metaforei și sensul culturii)

Constantin Noica (1909-1988) - **recuperarea semnificațiilor existenței**. Cultura secolului XX poate fi descrisă ca fiind predominant științifică. Modelul cunoașterii științifice, care constă în formalizare și abstractizare, se aplică în judecarea întregii realități. Realitatea este dedusă din forme perfecte, adică elementele particulare ale sale sunt asimilate într-un întreg care dă seama de caracteristicile componentelor. Un astfel de mod de gândire a realității Noica îl numește *logica lui Ares*. Însă specific acestei logici este și tratarea individualului ca simplă variabilă pentru un întreg. *Existența* - individualul prin excelență - este, conform acestei logici, un fapt statistic, o cifră printre altele. Pentru a recupera semnificațiile individualului, ale existenței, Noica propune o altă *logică*, cea a *lui Hermes* - o modalitate de gândire pentru care individualul reflectă în sine întregul. Întregul se regăsește în particular; existența cuprinde în sine atributele generalului. Este o logică a înțelegerii, a sesizării întregului în parte, a identificării într-o existență, de exemplu, cea a lui Socrate, a principiilor generale ale realității ca atare. O astfel de logică face posibilă *înțelegerea sensului vieții* desfășurate în timp, a individului supus clipei celei repezi a unui destin.

„*Ce este omul, Doamne, ca să te gândești la el?, se întreabă psalmistul. Dar întreaga noastră cultură a venit să lărgească problema: ce este individualul?, se întreabă ea, chiar dacă, până la urmă, omul rămâne individualul cel mai uimitor.*” ... *"Am opus logicii lui Ares, în care partea este în întreg, așa cum un ostaș este în oaste, pe cea a lui Hermes, în*

⁶ Cultură: ansamblu de valori - precum limbajul, codul moral, tehnologia, arta și arhitectura, sistemul legal, religia - a căror semnificație este stabilită și transmisă social.

⁷ Evoluționism: teorie biologică care explică diversitatea formelor actuale de viață prin relația de descendență dintr-o formă anterioară, originară și, prin criteriul selecției naturale (supraviețuirea speciei celei mai adaptate la mediu).

care întregul este în parte și se lasă interpretat de ea." ... „Când vorbim aici despre individual general punem înainte întreaga existență rațional manifestată a lui Socrate. Dar așa fiind, este o clipă. E clipa cea repede a unei vieți și a unui destin, în fața generalității condiției de muritor. Dar ce se întâmplă logic, în clipa cea repede a individualului astfel înțeles? Aceasta încearcă să afle și să spună logica lui Hermes, într-o lume în care altminteri, adică statistic, totul se prăbușește din stâncă în stâncă spre neștiut.” (Logica lui Hermes)

Paul Ricoeur (1913 -). O interogație asupra existenței și sensului ei presupune un moment reflexiv în care omul se întoarce, prin gândire, asupra-și. Iar rezultatul acestei operațiuni este judecata "eu sunt, eu gândesc", ceea ce pentru unii filosofi reprezintă temeiul sau rezultatul final al filosofiei lor. Dimpotrivă, Ricoeur consideră acest rezultat drept un adevăr abstract și gol. De fapt, omul nu cunoaște în mod direct *sensul existenței sale*. Omul, ca sine, trebuie să recupereze sensul existenței sale interpretând semnele lumii, limbajul, cultura. La sensul vieții, omul nu ajunge decât printr-un ocol prin *cultură*. Conform lui Ricoeur, ocolul comportă trei planuri: semantic, reflexiv și existențial. *Planul semantic* este cel al interpretării simbolurilor și expresiilor multivoce: este exercitarea interpretării la nivelul limbajului prin care se caută dezvăluirea sensului dublu, secundar. *Planul reflexiv* constă în analiza legăturii dintre înțelegerea semnelor și înțelegerea de sine. Pentru ca în *planul existențial* omul să descopere sensul sinelui ca un rezultat al înțelegerii de sine prin intermediul interpretării semnelor, limbajului, culturii. Cultura, operele, limbajul sunt o consecință imediată a existenței umane; însă existența nu ajunge la propriul său sens decât revenind reflexiv, interpretând propriile sale produse. Existența este dorință, creație; însă sensul său se obține doar ca *hermeneutică a culturii*⁸.

„Misiunea unei astfel de hermeneutici e de a arăta că existența nu ajunge la cuvânt, la sens și la reflecție decât procedând la o exegeză continuă a tuturor semnificațiilor ce ies la lumina zilei prin lumea culturii. Existența nu devine un sine - uman și adult - decât însușindu-și sensul ce stă, la început, «în afară»: în, opere, instituții și monumente de cultură în care se obiectivează viața spiritului.” (Conflictul interpretărilor)

Absurdul și sensul vieții. **Albert Camus** (1913-1960) consideră că prin filosofie trebuie să se răspundă la întrebarea dacă viața merită să fie trăită sau nu. Interogația filosofică se deplasează astfel de la un domeniu abstract, general spre unul concret: este sinuciderea o soluție pentru problema angoasantă a sensului vieții? Răspunsul lui Camus are ca punct de plecare recunoașterea *climatului absurdității* în care se desfășoară existența umană: o lume în care cunoașterea adevărată este imposibilă, care induce oboseala și spaima în fața timpului, care devine opacă prin inumanitatea celorlalți, se înstrăinează de existență, este lipsită de sens. *Sentimentul absurdului* este cel care caracterizează raportarea omului la lume. Intre o existență avidă de sens și o lume opacă și străină se instaurează un conflict. O soluție aparentă ar fi sinuciderea, care însă, după Camus, este doar mărturisirea că viața te depășește. Dimpotrivă, consideră Camus, nu există soluții pentru experiențe absurde (ca aceea dintre om și lume) și, de aceea, acest conflict trebuie menținut ca atare, pentru că este un conflict prin care obții atât *conștiința perpetuă*, cât și sentimentul de *revoltă* împotriva absurdului lumii. Omul absurd este un om revoltat, liber în fața lumii și pasionat în trăirea experienței absurde a lumii.

„Tot ce se poate spune este că lumea nu-i în ea însăși rațională. Absurdă însă este confruntarea dintre acest irațional și această nemărginită dorință de claritate a cărei chemare răsună în străfundurile omului. Absurdul ține atât de om cât și de lume. Pentru moment el este singura lor legătură” ... „În acest moment al efortului său, omul se află în fața iraționalului. El simte într-însul întreaga dorință de fericire și de rațiune. Absurdul se naște din această confruntare dintre chemarea omului și tăcerea irațională a lumii.” (Mitul lui Sisif)

⁸ Hermeneutică filosofică: studiul relației dintre om, limbaj și lume prin analiza naturii sensului, a structurilor înțelegerii, a semnificațiilor culturii.